

УДК 598.1

**«САРКЕНТ» МЖПНЫН АЙМАГЫНДАГЫ ЖЫЛАҢАЧ МАНЖА
СУР ГЕККОНДУН (*GYMNODACTYLUS RUSSOWI STR.*)
ТАРАЛУУСУ**

Матибали уулу Шерали магистрант

Shermatibalievich@mail.ru

Алижанова Дилфуза Маликжановна магистрант

majidova-s@mail.ru

Абжамилев Сапарбай Ташматович б.и.к., доценти

sapar9009@mail.ru

Ош мамлекеттик университети,

Ош, Кыргызстан

***Аннотация.** Макалада «Саркент» МЖПнын аймагында кездешүүчү жылаңач манжа сур геккондун (*Gymnodactylus russowi str.*) биоценодикалык таралуусу жана отурукташуу жыштыгынын өзгөчөлүктөрү боюнча изилдөөнүн жыйынтыктары берилген. Изилдөөнүн натыйжасында жылаңач манжа сур геккон таралуусу боюнча өздөрүнүн өзгөчөлүгүнө жараша белгилүү биотопторго гана адистешкендиги аныкталды. Отурукташуу жыштыгы, айрыкча чөлдүү талааларда жана жолдун жээктеринде артыкчылык болоору аныкталып, бул биотоптордо отурукташуу жыштыгы гектарына 5,7ден 8,3об туура келээри аныкталган.*

***Ачык сөздөр:** ландшафт, биоценодикалык таралуусу, отурукташуу жыштыгы, маршрутук метод, ареал, түр, герпетофауна, биотоп, абориген, түр, псаммофил.*

**РАСПРОСТРАНЕНИЕ СЕРОГО ГОЛОПАЛОГО
ГЕККОНА(*GYMNODACTYLUS RUSSOWI STR.*) НА ТЕРРИТОРИИ
ГПП «САРКЕНТ»**

Матибали уулу Шерали, магистрант

Shermatibalievich@mail.ru

Алижанова Дилфуза Маликжановна, магистрант

majidova-s@mail.ru

Абжамилев Сапарбай Ташматович к.б.н., доцент

sapar9009@mail.ru

Ошский государственный университет,

Ош, Кыргызстан

***Аннотация.** В статье излагаются результаты исследования особенностей биоценологических распределений и плотность населения серого голопалого геккона (*Gymnodactylus russowi str.*) на территории ГПП «Саркент». В результате исследования установлено, что серый голопалый геккон по своей специфике имеет свои приоритетные биотопы. А также выявлена высокая плотность населения серого*

голопалого геккона в следующих биотопах: в пустынных степях и вдоль дорог (соответственно от 5,7 до 8,3 особ/га.).

Ключевые слова: ландшафт, биоценотическое распределение, плотность населения, маршрутный метод, ареал, вид, герпетофауна, биотоп, абориген, псаммофил.

**DISTRIBUTION OF THE BARE-FINGERED GECKO
(*GYMNODACTYLUS RUSSOWI STR.*)
IN THE TERRITORY OF THE STATE NATURAL PARK
«SARKENT»**

Matibali uulu Sherali, master student
Shermatibaliievich@mail.ru

Alijanova Dilfuza Malikjanovna, master student
majidova-s@mail.ru

Abjamilov Saparbay Tashmatovich
Ph.D., Associate Professor, Department of Zoology and Ecology
sapar9009@mail.ru
Osh State University,
Osh, Kyrgyzstan

Abstract. *The article presents the results of a study of the characteristics of biocenotic distributions and the population density of the gray bare-footed gecko (*Gymnodactylus russowi str.*) In the territory of the Sarkent State Pedagogical University. As a result of the study, it was found that the gray-bare-footed gecko has its own specific priority biotopes. And also revealed a high population density of gray-fingered gecko in the following biotopes: in the desert steppes and along roads (from 5.7 to 8.3 oz / ha, respectively).*

Keywords: *landscape, biocenotic distribution, population density, marching method, range, species, herpetofauna, biotope, native, psammophile.*

Киришүү. «Саркент» МЖПнын аймагы Түркстан тоо кыркасынын түндүк-чыгышынын тоо ичкерисине терең кирип, Ак-Суу дарыясынын жогорку агымын камтыйт. Парктын ландшафттары тоо экспозицияларына, тоо капталдарынын жантаюусуна, күңгөй жана тескейине, капчыгайлардын кең жана кууштугуна жараша, алар ар кандай түзүлүшкө ээ. Ошондуктан бул аймактын ландшафттары бири-биринен кескин айырмалангандыктан ал жерде кездешкен жылаңач манжа сур геккондун (*Gymnodactylus russowi str.*) биоценотикалык таралуусунун жана отурукташуу жыштыгынын өзгөчөлүктөрүнө баа берүү изилдөөчүлөрдүн кызыгуусун пайда кылат.

Изилдөө материалдары жана методдору. Илимий макаланын негизин аталган парктын жана зоология кафедрасынын кызматкерлери,

магистранттары менен биргеликте «Саркент» МЖПнын аймагына көп жылдан бери уюштурулуп келе жаткан экспедициянын маалыматтарынын жыйынтыгы түзөт.

Изилдөө жана материал жыйноо жалпы кабыл алынган комплекстик зоологиялык жана экологиялык методдун негизинде жүргүзүлдү [1; 2; 3]. Изилдөө объектиси жылаңач манжа сур геккон (*Gymnodactylus russowi str.*).

Жылаңач манжа сур геккондун (*Gymnodactylus russowi str.*) биотопикалык таралышы экспедиция учурунда ар кандай ландшафттарга болгон экскурсиялык жүрүштүн натыйжасында байкоо жүргүзүү жолу менен аныкталды. Ал эми алардын саны жана отурукташуу жыштыгы маршрутдук метод менен аныкталды. Маршруттун узундугу 300 м ден 1500 м ге чейин, ал эми кеңдиги биотоптордун мүнөзүнө жараша 1м аралыкты түзөт.

Изилдөөнүн жыйынтыктарынын талкуусу. Биздин изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча жылаңач манжа сур геккон (*Gymnodactylus russowi str.*) Түркстан кырка тоолорунун аймагында биринчи жолу катталып жатат. Анткени, адабияттык маалыматтарга таянсак, жылаңач манжа сур геккондун КМШ өлкөлөрүндөгү (мурдагы СССР) ареалы Чыгыш Предкавказьенин аймагын камтып (бул жерде Старогладковский кыштагынан табылган), Орто Азиянын чегине чейин жеткен. Ал эми түндүк чеги боюнча анын таралышы Каспий деңизинин түндүк-чыгыш жээктерин, Арал деңизинин түндүк жээктери боюнча Балхаш көлүнөн Тарбагатайга чейин; чыгышка карай Жунгарынын батыш тарабы, Фергана өрөөнү жана Вахш дарыясынын төмөнкү агымы боюнча өткөндүгү; түштүгүнөн КМШнын чегинен андан ары өтүп кеткендиги болуп саналат. Ал эми КМШнын чегинен аркы ареалынын чеги боюнча адабияттык маалыматтарда бир кыйла такталбаган эки ача түшүнүктөр пайда болуп келет: Алсак, П.В.Терентьевдин жана С.А.Черновдун маалыматы боюнча, жылаңач манжа сур геккондун ареалы Иранды камтып, анын түштүк чегине чейин жетсе, К.П.Параскив Түндүк-Батыш Иранды (Каспийдин түштүк-чыгыш жээктери) Түндүк Афганистанга чейин жетээрин айтат. Кийин С.А.Чернов (1959) жылаңач манжа сур геккондун ареалынын КМШдан сырткаркы чегин Түндүк-Чыгыш жана Чыгыш Иран аркылуу өтөт деп кайрадан белгилеген [1; 4]. Демек, бул маалыматтарга таянуу менен жылаңач манжа сур геккон Түндүк-Чыгыш жана Чыгыш Иранда

кездешээри жөнүндө ишеничтүү айтса болот. Ошондой эле сойлоочулардын бул түрү Түндүк Афганистанда да кездешиши мүмкүн.

Ал эми Кыргызстандын аймагы боюнча жылаңач манжа сур геккон абдан кеңири Ош областынын аймактарына [4], Нарын дарыясынын түндүк тарабына, Тогуз-Торого кеткен жолдорго таралган [5; 6].

1961-жылы профессор А.И.Янушевичтин жетекчилиги астында Борбордук Тянь-Шанга уюштурулган экспедициянын мүчөсү Н.С.Кияшко Нарын дарыясынын ортонку агымынын бир нече жерлеринен (Нарын шаарына жетпей Ала-Буга дарыясынын алабынан) биринчи жолу кезиктирген. Ушул эле аймактан ушул жылы С.П.Тарбинский да тапкан.

Демек, адабияттык маалыматтарга таянып (С.А.Чернов, 1934; А.М.Андрушко, Н.О.Ланге, Н.Н.Емельянова, 1939; А.М.Андрушко, 1953; Н.Н.Карташев, 1955; С.А.Чернов, 1959; О.П.Богданов, 1953, 1960; В.Н.Шнитников, 1928) жылаңач манжа сур геккондун Кыргызстандагы ареалы түндүгүнөн Нарын дарыясын бойлото Нарын шаарына чейин жана түштүгүнөн Ош облусунун дээрлик көпчүлүк аймактарын камтыгандыгын далилдеп турат [6; 7].

Жылаңач манжа сур геккон Кыргызстандын герпетофаунасында аборигендик түр катары кумдак чөл аймактарда кездешип, псаммофилдик түр болуп саналат. Ошондуктан алар тоо аймактарда талкаланган акиташтуу таштардын боштуктарында, жаракаларында, чополуу жана кумдуу жарчаларда, чөлдөрдө, дарыя жээктериндеги агынды чөкмөлөрү топтолгон жерлерде жашашат. С.С.Шульцтун маалыматы боюнча, Тянь-Шандын тоо арасындагы ойдуңдары аккумуляциянын негизги областтары болуп саналат. Ошондуктан тоо арасындагы ойдуңдар деңиз деңгээлинен 2000 м бийиктикке чейин көтөрүлүп, жылаңач манжа сур геккондордун таралышына жакшы шарт түзүлгөн.

Айрыкча тоо экосистемасынын жаратылыштык комплекстерине баа берүүдө модель катары ал жердин герпетофаунасын окуп үйрөнүү бир кыйла маанилүү. Анткени, рептилийлер омурткалуу жаныбарлардын ичинен абдан сезгич индикатор катары эсептелип, бүгүнкү күндөгү тоо экосистемаларынын компоненттеринин кескин өзгөрүүлөрүнүн натыйжасында пайда болуп жаткан факторлорду абдан тез кабыл алуучу жаныбарлардын түрлөрүнүн бири болуп саналат. Ошондой эле тоо аймактарынын ландшафттары ар түрдүүлүгү менен айырмаланып турат. Бул аймакта акыркы мезгилде антропокалык күчтүн таасир этиши күчөп, айрыкча рекреациялык жана өндүрүштүк аймактардагы антропогендик

жүктүн жогорулашы (малдын санынын кескин өсүшү, жайыттарды ашкере ысырапкерчилик менен пайдалануу) жаратылыш комплекстерине терс таасирин тийгизүү менен ар кандай жаныбарлардын тиричилик чөйрөлөрү өзгөрүп, тарып жатат. Ошондуктан бул аймактын жаратылыш комплекстеринин бири болгон сойлоп жүрүүчүлөрдүн өкүлү жылаңач манжа сур геккондун биотопикалык бөлүштүрүлүшүн, трофикалык спектирин, биоценоздогу ролун, коргоонун чараларын окуп үйрөнүү зарылчылыгы турат.

Жылаңач манжа сур геккондун биотопикалык бөлүштүрүлүшүн аныктоо максатында Саркент капчыгайы жана ал аркылуу агып өткөн Ак-Суу дарыясынын жээктерин бойлото, Тосмо тегирмен, Жалгыз-Шыйрак ашуусу, Кең-Жайлоо, Асман-Жайлоо жана Корук капчыгайлары, алардан агып түшкөн суу жээктерин бойлото, бул аймактарга мүнөздүү болгон биотоптор кунт коюу менен каралып чыкты. Тоо арасына мүнөздүү болгон негизги биотоптор: арча токойлор, таштын боорлору, чөлдүү талаалар, жолдун жээктери, дарыя жээгиндеги аралаш токойлор, кумдуу жарлар, дарыянын ачык жээктери болуп эсептелет.

Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча, Түркстан кырка тоолорунун аймагында жылаңач манжа сур геккон Ак-Электе, Тосмо-Тегирменде, Саркент капчыгайында жана Ак-Суу дарыясынын жээктеринде гана катталды. Биотопикалык бөлүштүрүлүшү боюнча, таштын боорлору, чөлдүү талаалар, жолдун жээктери, кумдуу жарлар, дарыянын ачык жээктеринде кездешээри белгилүү болду (1-табл.).

1-таблица - Түркстан кырка тоолорунун аймактарындагы жылаңач манжа сур геккондун (*Gymnodactylus russowi* Str.) биотопикалык таралуусу

Биотоптор	Жылаңач манча сур геккон
Арча токойлор	-
Таштардын боорлору	+
Чөлдүү талаалар	+
Жолдордун жээктери	+
Дарыя жээгиндеги аралаш токойлор	-
Кумдуу жарлар	+
Дарыянын ачык жээктери	+

Ал эми арча токойлордо дарыя жээгиндеги аралаш токойлордо кездешкен эмес. Демек, жылаңач манжа сур геккондор өздөрүнүн өзгөчөлүгүнө жараша белгилүү биотопторго гана адистешкендиги аныкталды.

Отурукташуу жыштыгынын өзгөчөлүктөрү. Жылаңач манжа сур геккондун отурукташуу жыштыгы төмөнкү таблицада келтирилген.

2- таблица - Жылаңач манжа сур геккондун (*Gymnodactylus russowi Str.*) ар кандай биотоптордогу отурукташуу жыштыгы

	Биотоптор	Отурукташуу жыштыгы (особь/га)
1	Арча токойлор	0
2	Чөлдүү талаалар	8,3
3	Жолдордун жээктери	5,7
4	Дарыя жээгиндеги аралаш токойлор	0
5	Кумдуу жарлар	1,2
6	Дарыянын ачык жээктери	2,4

Таблица боюнча алардын отурукташуу жыштыгына анализ жасаганда бир кыйла жогорку көрсөткүч чөлдүү талааларга жана жолдордун жээктерине туура келип, бул биотоптордо алардын отурукташуу жыштыгы гектарына 8,3 – 5,7 особко чейин туура келет. Кумдуу жарларда, дарыянын ачык жээктеринде алардын отурукташуу жыштыгынын көрсөткүчү бир кыйла төмөн. Мында алардын отурукташуу жыштыгы гектарына 1,2 особдон 2,4 особко чейин түзөт. Ал эми арча токойлордо жана суу жээктериндеги аралаш чакан токойлордо такыр эле кездешпегендиги аныкталды.

Корутунду. «Саркент» МЖПнын аймагындагы жылаңач манжа сур геккондун (*Gymnodactylus russowi Str.*) таралуусу боюнча изилдөөлөрдүн жыйынтыгынын негизинде төмөндөгүдөй тыянак чыгарууга болот:

1. Жылаңач манжа сур геккон (*Gymnodactylus russowi Str.*) үчүн мүнөздүү болгон биотоптор таштын боорлору, чөлдүү талаалар, жолдун жээктери, кумдуу жарлар, дарыянын ачык жээктери экендиги аныкталды.

2. Отурукташуу жыштыгы боюнча чөлдүү талааларда жана жолдун жээктеринде артыкчылыкка ээ экендиги аныкталып, бул биотоптордо алардын отурукташуу жыштыгы гектарына 5,7ден 8,3 особко чейин барабар.

Адабияттар

1. Денисман Л.Г., Калецкая М.Л. Методы количественного учета амфибий и рептилий // Сб. Методы учета численности и географического распределения наземных позвоночных. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – С. 329-341.
2. Определитель земноводных и пресмыкающихся фауны СССР / А.Г. Банников, И.С. Даревский, В.Г. Ищенко и др.; Под ред. А.Г. Банникова. – М.: Просвещение, 1977. – 414 с.

3. Терентьев П.В., Чернов С.А. Определитель пресмыкающихся и земноводных. – М.: Сов. наука, 1949. – 340 с.
4. Богданов О.П. О местах обитания гекконов *Gymnodactylus* в различных частях ареала // Известия АН Туркм. ССР, 1956. №4.
5. Яковлева И.Д. К распространению и экологии серого голопалого геккона // Известия Академии наук Кирг. ССР, Серия биол. наук, том 5, вып. 2, 1963.
6. Яковлева И.Д. Пресмыкающиеся Киргизии. Фрунзе: Изд. АН Кирг. ССР, 1964.
7. Шнитников В.Н. Поездки по Семречью (Загородная часть б. Пишпекского у. и юго-западная часть б. Пржевальского) // Труды Киргизского научно-исследовательского института краеведения. Фрунзе, 1930, т. -1, вып. 1, с. 1-65.